

Leszek WIECZOREK

PRZYSTOSOWANIE DO ŻYCIA PEŁNOLETNICH WYCHOWANKÓW RODZINNEJ I INSTYTUCJONALNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ PO JEJ OPUSZCZENIU¹

WSTĘP

Dla dziecka nie jest obojętne, gdzie się wychowuje. Najlepszym środowiskiem dla niego jest dom rodzinny i opieka biologicznych rodziców². Jednakże współcześnie coraz więcej dzieci jest umieszczanych w instytucjonalnej pieczy zastępczej. Opieka zastępcza dla takich dzieci jest jedyną szansą zapewnienia im nie tylko symbolicznego dachu nad głową, lecz także godziwych warunków życia i możliwości rozwojowych³.

Instytucjonalną pieczę zastępczą podejmuje się przede wszystkim z dwóch powodów:

- a) w celu zapewnienia odpowiednich warunków życia, które przyczynią się do prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży,

---

¹ W niniejszym artykule wykorzystano materiały z pracy magisterskiej napisanej pod moim kierunkiem przez Panią Martę Gajdę. Artykuł ten jest kontynuacją tekstu mojego autorstwa pt. *Prawne i faktyczne aspekty rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej*, opublikowanego w Humanistycznych Zeszytach Naukowych Prawa Człowieka / Humanistic Scientific Fascicles Human Rights, nr 18 (2015).

² A. Kwak, *Z opieki zastępczej w dorosłe życie, założenia a rzeczywistość*, Warszawa 2006, s. 7.

³ Ibidem, s. 7.

b) w celu zlikwidowania sytuacji zagrażających życiu dzieci i młodzieży.

Kiedy rodzina nie spełnia swoich podstawowych funkcji, nie zapewnia dziecku należytej opieki i wychowania – mamy do czynienia z rodziną dysfunkcyjną (niespełniającą należycie swoich funkcji) bądź patologiczną, która przestała spełniać wszystkie funkcje rodziny. Sytuacja taka wymaga interwencji i ochrony dziecka przed złymi zjawiskami występującymi w rodzinie i umieszczenia w środowisku zastępczym⁴.

Współczesna rodzina polska podlega wielu przeobrażeniom, które wynikają ze zmian zachodzących w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym. Oprócz zaburzenia społeczeństwa, wpływ na dysfunkcję wielu rodzin mają takie zjawiska, jak:

- bezrobocie (w tym emigracja),
- bezdomność,
- osłabienie kontroli społecznej,
- anonimowość życia.

Innymi czynnikami, które tkwią w samej rodzinie, również przyczyniającymi się do kryzysu współczesnej rodziny są:

- alkoholizm i narkomania,
- przewlekłe choroby,
- brak opieki nad dzieckiem,
- niezaspokojenie potrzeb dziecka w sferze emocjonalnej i materialnej.

Te i inne zaburzenia występujące w rodzinach prowadzą do ich dezorganizacji jako środowiska opiekuńczo-wychowawczego. Wtedy staje się konieczna interwencja w imię ochrony dziecka, mająca go strzec przed negatywnymi zjawiskami zachodzącymi w rodzinie. Często zatem jedynym rozwiązaniem jest umieszczenie dziecka w środowisku zastępczym i zapewnienie mu opieki kompensacyjnej⁵.

Po zakończeniu opieki nad takim dzieckiem (instytucjonalnej lub rodzinnej) istotna jest działalność (wsparcie) takiego dziecka (czy już nawet dorosłego człowieka) w zakresie jego usamodzielnienia.

Ramy prawne usamodzielnienia (w okresie prowadzenia badań opisanych poniżej) określały art. 88–90 ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej⁶ oraz rozporządzenie Ministra Pracy i Poli-

⁴ Z. Węgiński, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006, s. 7.

⁵ Ibidem, s. 29.

⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 163 z późn. zm.).

tyki Społecznej z dnia 23 grudnia 2004 r. w sprawie udzielenia pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie. Aby usamodzielniający się wychowanek otrzymał wsparcie (w tym finansowe), musiał wybrać opiekuna usamodzielnienia (najpóźniej na dwa miesiące przed ukończeniem 18 roku życia). Kandydatura ta musiała być zatwierdzona przez kierownika Ośrodka Pomocy Społecznej (dalej: OPS) lub Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (dalej: PCPR). W kolejnym kroku wychowanek wspólnie ze swoim opiekunem opracowywał indywidualny program usamodzielnienia. Program ten był zatwierdzany przez kierownika OPS-u lub PCPR-u. Program określał cele, które stawiał przed sobą wychowanek m.in. w zakresie edukacji, kariery zawodowej, uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych. Dzięki przystąpieniu do indywidualnego programu usamodzielnienia wychowanek mógł ubiegać się o przyznanie mu następującej pomocy:

- pieniędzy w celu kontynuacji nauki;
- pieniędzy w celu usamodzielnienia;
- w formie rzeczowej – na zagospodarowanie;
- w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych;
- w uzyskaniu zatrudnienia⁷.

Proces usamodzielnienia wychowanków, którzy opuszczają rodziny zastępcze oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze, przygotowuje do pełnienia różnych samodzielnych ról społecznych. Pomaga w tym m.in. indywidualny program usamodzielnienia oraz świadczenie pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i na zagospodarowanie. Usamodzielniony w ten sposób wychowanek to osoba włączona do społeczeństwa, posiadająca plan na życie i umiejętności oraz narzędzia pozwalające ten plan realizować⁸.

Ramy pomocy społecznej programu usamodzielnienia oraz warunki przyznania pomocy na usamodzielnienie pełnoletnich osób opuszczających rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka, a także placówkę opiekuńczo-wychowawczą, zostały określone w przepisach (140–153) ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁹

---

⁷ A. Sołtys, B. Kulig, *Usamodzielnienie oczami młodzieży*, Warszawa 2012, s. 4

⁸ Sytuacja wychowanków opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze oraz rodziny zastępcze na terenie województwa kujawsko-pomorskiego: http://www.ropstorun.home.pl/ois/pliki/sytuacja_wychowankow_opuszczajacych_placowki.pdf, s. 4 (dostęp – 13.03.2016 r.)

⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2011 r. nr 149, poz. 887 z późn. zm.).

oraz rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie¹⁰.

Głównym czynnikiem umożliwiającym przyznanie świadczeń osobom usamodzielniającym się, przewidzianych w ww. ustawie, jest program usamodzielnienia. Dokument ten jest obowiązkową pozycją, bez której niemożliwe jest przyznanie jakiegokolwiek pomocy. Zazwyczaj jest on dosyć szczegółowy i obszerny, ponieważ stanowi opis wszystkich najważniejszych spraw z życia wychowanka i jego planów na przyszłość. Program usamodzielnienia daje wychowankowi możliwość rozpiski planów, które zamierza zrealizować w określonych terminach, dzięki czemu ma on świadomość realności swoich postanowień. Jest również dla wychowanka wskazówką, jakie kolejne działania należy podjąć. Z kolei dla PCPR jest wskazówką, jakie kolejne kroki podejmować w celu wsparcia wychowanka w procesie usamodzielnienia. Program usamodzielnienia tworzony przez wychowanka we współpracy ze swoim opiekunem usamodzielnienia, przy współpracy PCPR, musi określać plan:

- podtrzymywania i rozwijania kontaktów z rodziną naturalną i środowiskiem;
- uzyskania odpowiedniego wykształcenia i kwalifikacji zawodowych;
- określenia uprawnień do ubezpieczenia zdrowotnego;
- znalezienia nowego miejsca zamieszkania;
- podjęcia zatrudnienia;
- uzyskania przysługujących świadczeń.

Kryteria ustawowe wobec osoby uprawnionej do korzystania z pomocy na usamodzielnienie nakładają spełnienie warunku przebywania takiej osoby co najmniej 3 lata w rodzinie zastępczej spokrewnionej lub przez co najmniej rok w pozostałych formach rodzin zastępczych i placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Osoba, która przystępuje do realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia, zostaje objęta pomocą mającą na celu jej życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem przez pracę socjalną, a także pomocą:

- 1) na kontynuowanie nauki, polegającą na wsparciu osoby usamodzielnianej, która zgodnie z programem kontynuuje naukę w szkole, w za-

---

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz.U. z 2009 r. nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).

kładzie kształcenia nauczycieli, w uczelni, na kursach, u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego – przy czym obowiązkiem otrzymującego daną pomoc jest przedstawienie na początku każdego semestru zaświadczenia o kontynuowaniu nauki (taka pomoc jest przyznawana w czasie trwania roku szkolnego lub roku akademickiego), a świadczenie wypłacane jest nie dłużej niż do ukończenia przez osobę 25 roku życia.

- 2) na usamodzielnienie. Wysokość świadczenia jest zależna od formy pieczy zastępczej, w jakiej osoba usamodzielniana przebywała, oraz od okresu pobytu w tej pieczy – przy czym warunkiem koniecznym przyznania pomocy jest pisemna deklaracja osoby usamodzielnianej, zawarta w indywidualnym programie usamodzielnienia, że pomoc ta zostanie przeznaczona na zaspokojenie ważnej, życiowej potrzeby osoby usamodzielnianej, m.in. na polepszenie warunków mieszkaniowych, stworzenie warunków do działalności zarobkowej, w tym podniesienie kwalifikacji zawodowych. Pomoc na usamodzielnienie wypłacana jest w zależności od ustaleń indywidualnego programu usamodzielnienia, nie później jednak, niż do ukończenia przez osobę 26 roku życia. W przypadku gdy osoba usamodzielniana kontynuuje naukę, pomoc pieniężną na usamodzielnienie wypłaca się po ukończeniu nauki (w uzasadnionych przypadkach starosta może wypłacić pomoc pieniężną na usamodzielnienie w trakcie trwania nauki). Pomoc może zostać wypłacona jednorazowo lub w ratach.
- 3) na zagospodarowanie. Świadczenie wypłacane jest jednorazowo. Otrzymanie przysługującego świadczenia wygasa w momencie ukończenia 26 roku życia. Pomoc może być przyznana w formie rzeczowej. W ramach pomocy na zagospodarowanie można otrzymać: materiały konieczne do zrobienia remontu i urządzenia mieszkania, konieczne urządzenia domowe, pomoce naukowe, sprzęt rehabilitacyjny, sprzęt, który może służyć do podjęcia zatrudnienia, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych. Pomoc ta daje możliwość zamieszkania w mieszkaniu chronionym przez czas określony (osoba usamodzielniana ponosi częściowy koszt utrzymania mieszkania w wysokości 10%, w usprawiedliwionych przypadkach starosta może ją zwolnić z ponoszenia opłat). Polega na całkowitym lub częściowym pokryciu wydatków związanych z wynajmem pokoju, wsparciu przy uzyskaniu mieszkania socjalnego z puli gminy poprzez przyspieszenie procedur związanych z wnioskiem o przydział mieszkania, umożli-

liwieniu zamieszkania w bursie lub internacie do końca trwania nauki lub całkowitym albo częściowym pokryciu osobie usamodzielnianej studiującej w szkole wyższej wydatków związanych z zakwaterowaniem;

- 4) w uzyskaniu zatrudnienia. Pomoc polega na wsparciu wychowanka w zdobyciu kwalifikacji zawodowych, uzyskaniu odpowiedniego wykształcenia zgodnie z jego możliwościami i dążeniami.

Powyższe teoretyczne rozważania warto poprzeć wynikami badań empirycznych. Główny problem, jaki w nich postawiono, brzmiał: jak i czy pełnoletni wychowankowie rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej są przygotowani do funkcjonowania w dorosłym życiu? Ustalono jednocześnie szczegółowe problemy badawcze:

1. Jaka jest struktura demo-społeczna badanej populacji?
2. Jaka była przyczyna umieszczenia usamodzielnianego w rodzinnej lub instytucjonalnej pieczy zastępczej?
3. Jak długo usamodzielniany przebywał w rodzinnej lub instytucjonalnej pieczy zastępczej?
4. Ile lat miał usamodzielniany, gdy trafił do pieczy zastępczej?
5. Ile lat usamodzielniany mieszka w pieczy zastępczej?
6. Jaki jest aktualny poziom wykształcenia usamodzielnianego?
7. Czy usamodzielniany jest obecnie zatrudniony?
8. W jakim obecnie zawodzie pracuje usamodzielniany?
9. Jak usamodzielniany ocenia swój poziom wiedzy, umiejętności, które są potrzebne do samodzielnego życia?
10. Czy usamodzielniany uzyskał informacje dotyczące rozpoczęcia samodzielnego życia?
11. Co czuje usamodzielniany na myśl o tym, iż ma się usamodzielić?
12. W jakim wieku wg usamodzielnianego jest się gotowym do usamodzielnienia się?
13. Jakiego wsparcia wg usamodzielnianego potrzebują młodzi ludzie w okresie przygotowań do usamodzielnienia się?
14. Jakiego rodzaju wsparcia wg usamodzielnianego potrzebują młodzi ludzie po rozpoczęciu samodzielnego życia?
15. Gdzie usamodzielniany chciałby zamieszkać po opuszczeniu pieczy zastępczej?
16. Jaki jest stan zdrowia usamodzielnianego?
17. Jakie zajęcia dodatkowe usamodzielniany wykonuje w czasie wolnym?

18. Jakie relacje usamodzielniani ma z rodzicami biologicznymi?
19. W jaki sposób rodzina biologiczna wspiera usamodzielnianego?
20. Jakie są plany usamodzielnianego wychowanka na przyszłość?

W opisywanych badaniach zastosowano metodę badań sondażowych i metodę analizy dokumentów. Kwestionariusz ankiety skierowano do anonimowych osób, które przebywały w rodzinnej lub instytucjonalnej pieczy zastępczej, a jako pełnoletni usamodzielniani zamieszkują na terenie Bytomia. Badania zrealizowano przy pomocy Działu Wsparcia Rodziny Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Bytomiu, za pośrednictwem którego (za pozwoleniem Dyrekcji) kontaktowano się z usamodzielnianymi wychowankami. Dział Wsparcia Rodziny Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Bytomiu współpracuje z ośrodkami na terenie całego kraju. Ponadto Ośrodek współpracuje z sądem, prokuraturą, policją, strażą miejską, lekarzami rejonowymi, pielęgniarkami środowiskowymi, z organizacjami administracji państwowej, samorządowej, z instytucjami charytatywnymi, fundacjami, organizacjami społecznymi i wszelkimi innymi instytucjami, działając na rzecz dzieci, ich rodzin oraz pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej. Do zadań pracowników Działu Wsparcia Rodziny należy m.in. kontrolowanie rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka, pogotowia rodzinnego, pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej. Ponadto Dział Wsparcia Rodziny jako organizator rodzinnej pieczy zastępczej ma za zadanie kontrolowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych, w których przebywają małoletni wychowankowie z Bytomia. Pracownicy tego Działu na polecenie sądu, po zebraniu niezbędnej dokumentacji, wydają opinię rodzinom ubiegającym się o ustanowienie ich rodziną zastępczą. Ponadto starają się pomóc w rozwiązywaniu konfliktów oraz problemów, które mają miejsce w rodzinie zastępczej. Służą radą w pisaniu pism urzędowych. Bardzo często to pracownicy socjalni Działu Wsparcia Rodziny są opiekunami usamodzielnienia pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej, a ich zadaniem jest motywowanie do dalszej nauki, zdobywania jak najwyższego wykształcenia, szukania pracy, podjęcia zatrudnienia. Pracownik socjalny służy radą na temat odpowiedniego gospodarowania pieniędzmi, które wychowanek otrzymuje w momencie, gdy uzyskuje mieszkanie z zasobu gminy Bytom.

Podmiotem badań byli pełnoletni wychowankowie rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej z terenu Bytomia. Badania zostały przeprowa-

dzione w celu sprawdzenia, czy i jak pełnoletni wychowankowie rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej są przygotowani do dorosłego życia. W badaniu wzięło udział 100 wychowanków, z czego 60 osób do uzyskania pełnoletności przebywało w instytucjonalnej pieczy zastępczej, a 40 wychowanków – w rodzinnej pieczy zastępczej. Dobór osób biorących udział był celowy.

Istnieje grupa młodych Polaków, dla których uzyskanie pełnoletności wiąże się z koniecznością usamodzielnienia. Są to pełnoletni usamodzielnieni z rodzin zastępczych, placówek opiekuńczo-wychowawczych, rodzinnych domów dziecka oraz regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych. Dla każdej z tych młodych osób uzyskanie pełnoletności jest to często momentem traumatycznym, bowiem oznacza wejście w samodzielne życie bez pomocy rodziny biologicznej, a niekiedy z wyższą niż przeciętna koniecznością wzięcia na siebie odpowiedzialności za życiowo nieporadnego rodzica. Zdarza się czasem, iż nie mają oni przyjaciół, znajomych, gdyż z powodu przemieszczania się pomiędzy placówkami czy rodzinami zastępczymi, jak również wiążącymi się z tym niejednokrotnymi zmianami szkoły, nie mają szansy kontynuować długotrwałych więzi społecznych. Jak wynika z badań amerykańskich, 25% pełnoletnich osób opuszczających pieczę zastępczą doświadcza stresu pourazowego – jest to prawie dwa razy więcej niż w przypadku weteranów wojennych.

W zestawieniu z inną młodzieżą, pełnoletni usamodzielnieni wychowankowie są bardziej narażeni na wejście w konflikt z prawem, bezdomność, bezrobocie. Dla nich to trzeba podjąć wysiłek, który zapewni odpowiednie wsparcie w wejściu w dorosłe życie, w taki sposób, aby znalezienie przez te młode osoby miejsca w społeczeństwie było łatwiejsze. Zgodnie z prawem wychowankowi w takiej okoliczności należy się pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki, pomoc pieniężna na usamodzielnienie oraz pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej, a także pomoc w uzyskaniu właściwych warunków mieszkaniowych oraz zatrudnienia. Wspomożeniem w przebiegu procesu usamodzielnienia ma być opiekun, którego wskazuje wychowanek. Realizowanie zadań w zakresie wspierania zostało w całości przypisane władzom samorządowym¹¹.

¹¹ Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Informacja o wynikach kontroli. Najwyższa Izba Kontroli: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> (dostęp – 17.05.2016 r.), s. 5.

W ciągu ostatnich lat na terenie Bytomia znacznie wzrosła liczba dzieci przebywających w rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej.

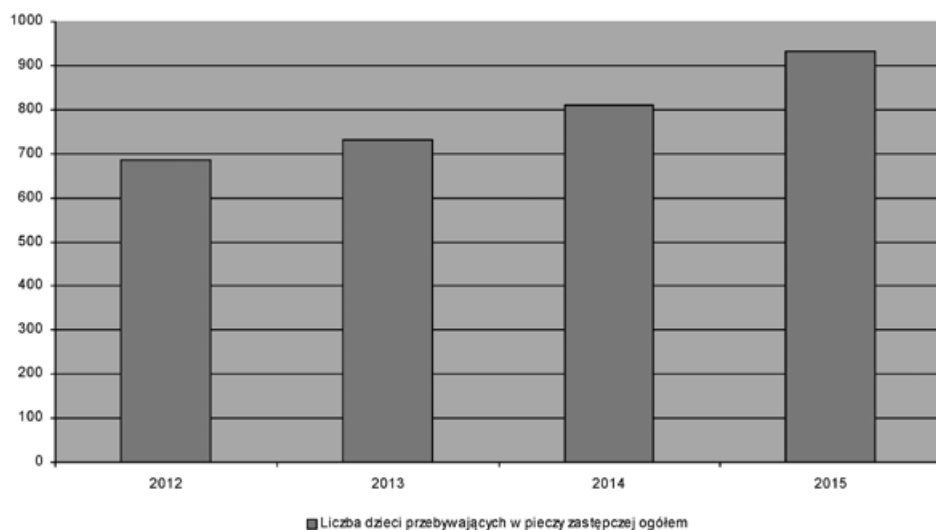
Tabela 1. obrazuje liczbę dzieci przebywających w rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej w latach 2012–2015 na terenie Bytomia.

Tabela 1. Liczba rodzin zastępczych i dzieci w nich przebywających w latach 2012–2015 na terenie Bytomia

Dane źródłowe	2012	2013	2014	2015
Liczba dzieci przebywających w pieczy zastępczej ogółem	685	733	811	932
Liczba dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych	321	332	347	389
Liczba dzieci przebywających w rodzinach zastępczych – spokrewnionych	257	270	326	368
Liczba dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka	67	85	90	103
Liczba dzieci przebywających w pogotowiach rodzinnych	30	33	37	50
Liczba dzieci przebywających w rodzinach zastępczych niespokrewnionych	10	13	11	22

Źródło: Dane Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Bytomiu (dostęp – 2016 r.).

Wykres 1. Liczba rodzin w kolejnych latach badania

Źródło: wyniki badań i opracowanie własne.

Z roku na rok zwiększa się liczba dzieci przebywających w pieczy zastępczej. Przyczyny umieszczenia dzieci są różne – alkoholizm opieku-

nów prawnych, przemoc w rodzinie, zaniedbanie dziecka. Coraz częściej można także zaobserwować, iż rodzice nie radzą sobie z wychowywaniem dziecka, małoletni sprawia coraz większe problemy zarówno w szkole, jak i w domu. Rodzic nie radzi sobie z tym, iż dziecko sięga po dopalacze, przeklina, jest agresywne zarówno w stosunku do rówieśników, jak i osób dorosłych.

SYTUACJA PEŁNOLETNICH WYCHOWANKÓW RODZINNEJ I INSTYTUCJONALNEJ PIELĘGNI ZASTĘPCZEJ PO JEJ OPUSZCZENIU

Pojęciu „sytuacja” w różnych dyscyplinach naukowych nadaje się zróżnicowane znaczenie. W naukach społecznych mówi się o sytuacji wychowawczej, społecznej, konfliktowej, rodzinnej itd. Sytuacja w ujęciu pedagogicznym, tj. sytuacja wychowawcza rozumiana jako relacja i jako proces – wprowadza w relację komunikacji i wymianę wzajemnych wpływów oraz modyfikację zachowań jednostki ze względu na innych i na okoliczności. Na sytuację społeczną jednostki składają się interakcje z innymi osobami, jej rola i pozycja w środowisku, jak również warunki mieszkaniowe i materialne¹².

Sytuacja pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej po opuszczeniu rodziny zastępczej/placówki opiekuńczo-wychowawczej jest niepewna. Usamodzielniani z reguły po opuszczeniu pieczy zastępczej skazani są na ponowne zamieszkanie z rodzicami biologicznymi. Brak wykształcenia, brak oszczędności, brak pracy, brak własnego mieszkania to kolejne powody do zmartwień usamodzielnianego. Niestety – jak wynika z obserwacji – ustawa, która ma pomóc w procesie usamodzielniania się, nie zaspokaja w stopniu wystarczającym potrzeb wychowanka opuszczającego rodzinną lub instytucjonalną pieczę zastępczą. Na mieszkanie z gminy, pomimo osobnej listy dla wychowanków pieczy zastępczej, ww. oczekują około 3 lat od osiągnięcia pełnoletności. Otrzymane mieszkanie jest przeważnie zdewastowane, wymaga gruntownego remontu, bardzo dużych nakładów finansowych. Kwota pieniędzy przewidziana w ustawie w celu wsparcia usamodzielnianego jest więc nieadekwatna do jego potrzeb.

---

¹² Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin 2007, s. 123.

Rozwiązania w zakresie pomocy w usamodzielnieniu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej, wprowadzone z dniem 1 stycznia 2012 r. ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, sprowadzają się głównie do doraźnej pomocy finansowej, utrzymywanej na minimalnym poziomie, która młodym osobom u progu dorosłego życia nie zapewnia bezpiecznych warunków rozwoju¹³. Można stwierdzić, iż niestety nie istnieje skuteczna forma pomocy dla usamodzielnianych wychowanków pieczy zastępczej. Brak jest zwłaszcza narzędzi dla zapewnienia usamodzielnianemu wychowankowi wszechstronnego wsparcia, a także pełnej oceny jego sytuacji osobistej, rodzinnej i materialnej oraz predyspozycji, co ułatwiłoby opracowanie indywidualnego programu usamodzielnienia. Występują także problemy z pozyskaniem odpowiednio przygotowanych opiekunów usamodzielnienia, czyli osób odgrywających kluczową rolę we wprowadzaniu wychowanka w dorosłe życie. Nowe rozwiązania pogorszyły warunki usamodzielniania części wychowanków, szczególnie z rodzin zastępczych spokrewnionych, co doprowadziło do wyraźnego spadku liczby wychowanków, którzy decydują się na rozpoczęcie procesu usamodzielniania na warunkach określonych w ustawie o pieczy zastępczej. W latach 2012–2013 liczba pełnoletnich pozostających w pieczy zastępczej w Polsce zwiększyła się z 10,7% do 12,2% ogólnej liczby wychowanków pieczy zastępczej. Oznacza to, że obecne uregulowania skłaniają do pozostawania w pieczy zastępczej zamiast podejmowania procesu usamodzielnienia. Zdaniem NIK może to służyć lepszemu przygotowaniu do wejścia w dorosłe życie, pod warunkiem odpowiedniego wykorzystania tego czasu na przygotowanie do samodzielności. Rocznie pełnoletność osiąga 5–6 tys. spośród około 70 tys. wychowanków pieczy zastępczej, a wysokość świadczonej im pomocy finansowej wynosi w skali kraju ok. 120 mln zł. Jednocześnie w Polsce rośnie liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej, mimo kilkunastoprocentowego zmniejszenia się ich populacji w ostatnich latach. Wskazuje to na malejącą efektywność wspierania rodzin z problemami opiekuńczowychowawczymi przez państwo. Ustawa o pieczy zastępczej nie precyzuje wielu ważnych kwestii, uregulowanych poprzednio w ustawie

---

¹³ Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Informacja o wynikach kontroli. Najwyższa Izba Kontroli: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> (dostęp – 17.05.2016 r.), s. 7.

o pomocy społecznej oraz w rozporządzeniach wykonawczych do tej ustawy¹⁴.

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH

W przeprowadzonym badaniu uczestniczyło 100 osób (65 mężczyzn i 35 kobiet). Pośród osób usamodzielnionych przeważają te, które spędziły w pieczy zastępczej ponad 8 lat (stanowią oni 62% badanych). Znaczna część spośród respondentów spędziła zatem w pieczy zastępczej większą część swojego życia. W grupie respondentów przeważają osoby w wieku 19–20 lat, czyli krótko od momentu osiągnięcia pełnoletności do rozpoczęcia samodzielnego życia. Spośród badanych 70 osób przebywało w instytucjonalnej pieczy zastępczej (70%), a 30 osób – w rodzinnej pieczy zastępczej (30%). Wśród osób usamodzielnianych były przede wszystkim osoby z wykształceniem podstawowym (32%), z wykształceniem średnim (28%) i zawodowym (30%). Tylko niewielki odsetek usamodzielnianych miał wykształcenie wyższe (10%)¹⁵. Może to być wynikiem tego, iż wpływ ze środowiska naturalnego – brak wsparcia ze strony rodziców biologicznych, towarzystwo w jakim przebywa usamodzielniany – sprawia, że młodzi nie zależy na tym, aby mieć jak najwyższe wykształcenie. Ponadto duża część pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej kilkakrotnie powtarza tą samą klasę, otrzymując co miesiąc 500 zł pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki, a przepisy w ustawie wskazują jedynie, iż pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki można odmówić lub zawiesić ją tylko wtedy, gdy usamodzielniany zmieni trzykrotnie szkołę. Dlatego też wiele wychowanków korzysta z tego – uczą się w szkołach prywatnych, zaocznie, gdzie poziom edukacji często nie jest wystarczający.

UMIEJĘTNOŚCI DNIA CODZIENNEGO

Respondenci udzielali odpowiedzi z zakresu gotowania, robienia zakupów oraz tworzenia budżetu domowego i na te pytania aż 80% z nich odpowiedziało, że nie potrafi gotować, natomiast 65% pytanym twierdzi, iż nigdy nie robi listy potrzebnych produktów do kupienia. Może to świadczyć o tym, iż respondenci nie planują budżetu, kupują produkty w momencie, gdy mają pieniądze.

---

¹⁴ Ibidem, str. 7.

¹⁵ Respondent, odpowiadając na to pytanie, musiał podać ostatnią szkołę, jaką ukończył.

KONTAKT Z INSTYTUCJAMI ORAZ URZĘDAMI

Aż 88% respondentów wie do kogo i gdzie może zgłosić się po pomoc. Jednakże z obserwacji poczynionych przez pracowników socjalnych wiadomo, iż wychowankowie pieczy zastępczej bardzo często wstydzą się prosić o pomoc, wolą sami sobie radzić, bo tego niestety m.in. nauczyło ich przebywanie w pieczy zastępczej – aby przede wszystkim polegać na sobie i radzić sobie samemu.

OKRES POBYTU W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Wychowankowie instytucjonalnej pieczy zastępczej przebywali średnio 8 lat w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Natomiast usamodzielniani, którzy opuścili rodzinną pieczę zastępczą, przebywali w niej średnio 14 lat, czyli większą część swojego życia. Dzieje się tak głównie dlatego, iż wychowankowie przebywali w rodzinach zastępczych jeszcze przed ustanowieniem rodziny zastępczej spokrewnionej – zazwyczaj byli to dziadkowie.

ZATRUDNIENIE USAMODZIELNIANYCH

Aż 73 osoby odpowiedziały, iż nie są zatrudnione. Nie jest to jednak jednoznaczne z tym, że faktycznie pracują.

SYTUACJA MIESZKANIOWA, ŹRÓDŁA I WYSOKOŚĆ DOCHODU

Zaledwie 46% respondentów odpowiedziało, iż posiada już swoje mieszkanie otrzymane z zasobów gminy Bytom, 21% pytanych odpowiedziało, że obecnie wynajmuje mieszkanie lub pokój, 12% – iż zamieszkuje wraz z partnerem, prowadząc wspólne gospodarstwo domowe. Usamodzielniani zamieszkujący wraz z rodzicami biologicznymi stanowią 20% pytanych, 18% nadal zamieszkuje z rodziną zastępczą, 1% – w mieszkaniu chronionym.

Aż 55% respondentów utrzymuje się z pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki (500 zł miesięcznie). Pracę jako źródło utrzymania podało 18% ankietowanych, 10% respondentów otrzymuje rentę rodzinną, 7% utrzymuje się z pracy partnera/partnerki, 10% otrzymuje alimenty od rodziców biologicznych.

Ponadto pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej zapytano o to, jakie posiadają zarobki netto miesięcznie (z uwzględnieniem wszystkich źródeł dochodu) – 36% pytanych ma do dyspozycji od 501–700 zł miesięcznie, 24% respondentów ma pomiędzy 901 a 1400 zł miesięcznie, 20% od 701 do 900 zł. Najmniejszą grupę re-

spondentów stanowią ci, którzy mają zarazem najwyższe dochody – 12%, tj. powyżej 1401 zł oraz osoby, które mają najmniej, czyli do 500 zł – 8% respondentów.

W trakcie prowadzenia badań przeanalizowano również, ile osób znalazło się w grupie tych, którzy nie pracują lub pracują dorywczo, a równocześnie nieuczących się – biorąc pod uwagę płeć, są to przede wszystkim mężczyźni – 57% ankietowanych.

SYTUACJA ZAWODOWA I GOSPODAROWANIE DOCHODEM PRZEZ USAMODZIELNIANYCH

Respondenci, odpowiadając na pytanie o sytuację zawodową a gospodarowanie dochodem, wskazali, iż tylko osobom zatrudnionym na stałe wystarcza wysokość otrzymywanego wynagrodzenia do prawidłowej egzystencji. Ponadto zatrudnieni ankietowani zadeklarowali, iż są w stanie odłożyć część zarabianych pieniędzy. Osobom niepracującym, niepodejmującym prac dorywczych, nie wystarcza nawet na zakup podstawowych produktów.

PRACA W WYUCZONYM ZAWODZIE

Wśród osób, które są zatrudnione, tylko 25% pracowało w wyuczonym zawodzie. Natomiast respondentów pracujących poza swoim wyuczonym zawodem było 55%, przy czym 20% z nich deklaruje, iż nie posiada wyuczonego zawodu. Powód, wskazywany przez badanych jako przyczyna niepracowania w wyuczonym zawodzie to: „znalazłem/am lepiej płatną pracę” – 46%, „nie umiem znaleźć pracy w moim wyuczonym zawodzie” – 30%, 24% odpowiedziało, „że ich wykształcenie jest zbyt niskie i wymaga podniesienia kwalifikacji”.

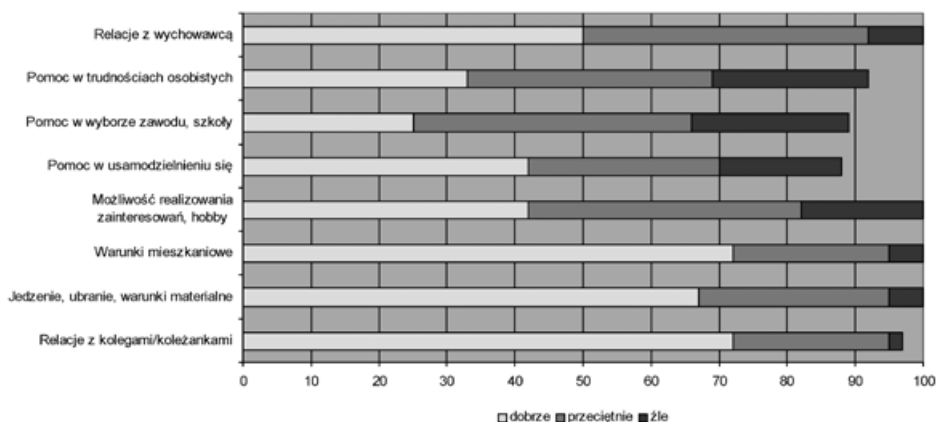
OCENA POBYTU W PIECZY ZASTĘPCZEJ

Kolejną tematyką była ocena pobytu w pieczy zastępczej, tj.:

- relacje z kolegami/koleżankami,
- jedzenie, ubranie, warunki materialne,
- warunki mieszkaniowe,
- możliwość realizowania zainteresowań, hobby,
- pomoc w usamodzielnieniu się,
- pomoc w wyborze zawodu, szkoły,
- pomoc w trudnościach osobistych.

Pytania podzielono na osiem dziedzin, które respondent poddał ocenie wg skali: „oceniam: dobrze – przeciętnie – źle”

Wykres 2. Ocena przez respondentów całości pobytu w pieczy zastępczej pod kątem poszczególnych aspektów. Co ocenia Pan(i) dobrze, a co źle?

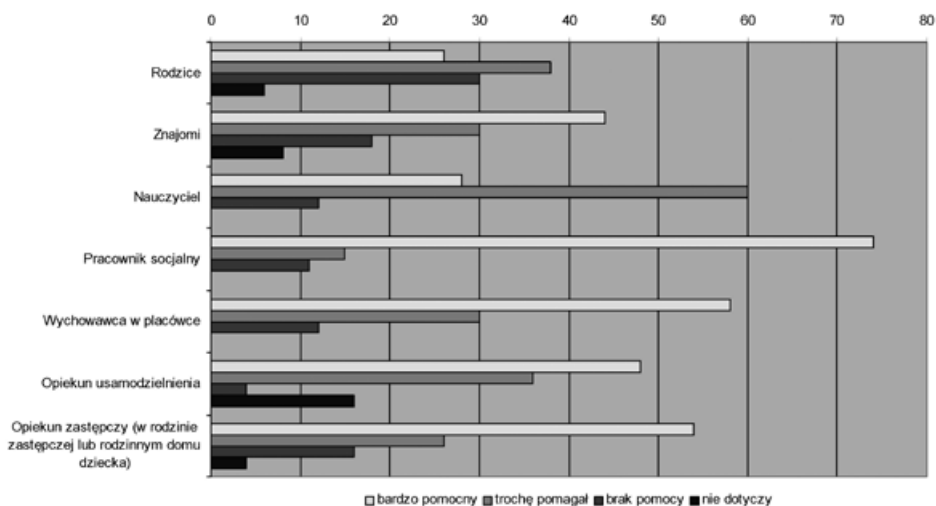

Źródło: wyniki badań i opracowanie własne.

Uwagę należy zwrócić na to, iż dość spora część respondentów podała niską ocenę dotyczącą pomocy uzyskiwanej w usamodzielnieniu się – 30%.

Respondenci pytani byli również o to, w jaki sposób zaangażowane są poniższe osoby w proces usamodzielnienia i opracowanie indywidualnego programu usamodzielnienia.

Wykres nr 3. Zaangażowanie najbliższych osób w proces usamodzielnienia

Źródło: wyniki badań i opracowanie własne.

ZAKOŃCZENIE

Analiza przytoczonych odpowiedzi pokazuje, iż w procesie usamodzielnienia respondenci najmniej mogą liczyć na pomoc rodziców biologicznych. Dzieje się tak głównie dlatego, że wychowankowie, przebywając u rodzin zastępczych, w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, mają rzadszy kontakt z rodziną naturalną lub jej nie posiadają. Ponadto często to rodzice biologiczni rezygnują z uczestniczenia w życiu swego dziecka.

Badania wykazały również, że pełnoletni usamodzielnieni rzadko kończą studia. Z odpowiedzi respondentów wynika, iż wychowankowie zazwyczaj kończą szkoły zawodowe lub średnie. Pracując z młodymi ludźmi, którzy przechodzą lub przechodzili proces usamodzielnienia się zauważono, iż dzieje się tak dlatego, że większość z nich nie ma aspiracji ku temu, aby mieć jak najlepsze wykształcenie, a jedyne, co motywuje do dalszej nauki, to otrzymana pomoc pieniężna, którą ww. otrzymują co miesiąc przez okres trwania nauki, aż ukończą 26 rok życia.

Znaczna część respondentów na pytanie dotyczące miejsca aktualnego zamieszkania odpowiedziała, iż posiada już własne mieszkanie. W Bytomiu uzyskanie mieszkania z zasobu gminy działa dosyć sprawnie. Wychowanek po ukończeniu 18 roku życia i zgłoszeniu się do odpowiednie jednostki organizacyjnej Urzędu Miasta zostaje wpisany na dwie listy osób oczekujących na mieszkanie. Pierwsza lista, na którą zostaje wpisany, to lista osób ubiegających się o lokal socjalny – do remontu. Natomiast druga lista jest przeznaczona wyłącznie dla wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej. Na te lokale czeka się średnio 3 lata, niestety usamodzielniany w czasie, gdy jeszcze nie otrzymał lokalu mieszkalnego, nie może wynajmować mieszkania, gdyż może zostać usunięty z listy oczekujących na mieszkanie.

Przeprowadzone badanie wykazało również, iż głównym i w większości przypadków jedynym dochodem wychowanków jest otrzymana pomoc pieniężna na usamodzielnienie. Znikoma część respondentów pracuje zawodowo.

Podsumowując, można stwierdzić, iż wychowankowie rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej tylko częściowo są przygotowani do życia po jej opuszczeniu. Analiza badań własnych wykazała, iż znaczna część grupy badanych jest nadal zależna od pomocy Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Bytomiu.

BIBLIOGRAFIA

1. Kwak A.: *Z opieki zastępczej w dorosłe życie, założenia a rzeczywistość*, Warszawa 2006.
2. Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Informacja o wynikach kontroli. Najwyższa Izba Kontroli: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,7849,vp,9839.pdf> (dostęp – 17.05.2016).
3. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 sierpnia 2012 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz.U. z 2009 r. nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).
4. Sołtys A., Kulig B.: *Usamodzielnienie oczami młodzieży*. Warszawa 2012.
5. Sytuacja wychowanków opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze oraz rodziny zastępcze na terenie województwa kujawsko-pomorskiego: http://www.ropstorun.home.pl/ois/pliki/sytuacja_wychowankow_opuszczajacych_placowki.pdf (dostęp – 13.03.2016 r.)
6. Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 163 z późn. zm.).
7. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2011 r. nr 149, poz. 887 z późn. zm.).
8. Węgierski Z.: *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*. Toruń 2006.
9. Winogrodzka L.: *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin 2007.

STRESZCZENIE

Leszek WIECZOREK

PRZYSTOSOWANIE DO ŻYCIA PEŁNOLETNICH WYCHOWANKÓW RODZINNEJ I INSTYTUCJONALNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ PO JEJ OPUSZCZENIU

Słowa kluczowe: dziecko, opieka zastępcza, rodzina, instytucje, prawo, usamodzielnienie

Artykuł stanowi prezentację prawnych form opieki zastępczej w Polsce. Omówione zostały w nim instytucjonalne i rodzinne formy tej opieki oraz zasady dotyczące usamodzielniania osób, które je opuszczają. Zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w Bytomiu na populacji 100 usamodzielnianych wychowanków. Opisano sytuację pełnoletnich wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej po jej opuszczeniu, umiejętności dnia codziennego, kontakt z instytucjami oraz urzędami, okres pobytu w pieczy zastępczej, zatrudnienie usamodzielnianych, sytuację mieszkaniową, źródła i wysokość dochodu oraz sytuację zawodową i gospodarowanie dochodem przez usamodzielnianych, a także pracę w wyuczonym zawodzie.

SUMMARY

Leszek WIECZOREK

ADAPTATION TO LIFE OF ADULTS RAISED BY FOSTER FAMILIES OR INSTITUTIONAL FAMILY HOUSES

Keywords: child, foster family, family, institutions, law, self-sustainability

The articles presents legal forms of foster care in Poland. Describes institutional and kinship family forms of such case and rules for getting young adults leaving such care into their self-sustainability. The articles presents results of research conducted in Bytom over 100 pupils that were let towards the self-sustainability, describes situations in which young adults raised by foster families find themselves right after leaving such foster families, abilities to run daily errands, contacts with institutions and offices, period of living with a foster family, employment for such people, they accommodation/housing situation, sources and level of income, their profession and ability to manage their income.

NOTA O AUTORZE

Leszek Wieczorek, doktor habilitowany nauk prawnych, adwokat, prawnik i pedagog. Absolwent Wydziału Pedagogiki i Psychologii (1992) oraz Wydziału Prawa i Administracji (1997) Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Asystent (od 1992), adiunkt (od 2004) w Katedrze Pedagogiki Społecznej Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Od 2014 roku profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (UJK), od 2015 kierownik Zakładu Prawa Karnego, Kryminologii i Kryminalistyki w Instytucie Prawa, Ekonomii i Administracji UJK, a od 2016 roku prodziekan ds. nauki i współpracy z zagranicą Wydziału Prawa, Administracji i Zarządzania UJK. W latach 2015–2016 dyrektor Instytutu Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego w Sosnowcu. Specjalizuje się w zagadnieniach kryminologii, prawa karnego, penitencjarystyki oraz w wybranych zjawiskach patologii społecznej.

Autor 18 książek (w tym dwie współautorskie i dwa drugie wydania) oraz około 100 artykułów naukowych. Redaktor naczelny i zastępca przewodniczącego Rady Naukowej „Humanistycznych Zeszytów Naukowych Prawa Człowieka (Humanistic Scientific Fascicles Human Rights)”.

Aktywny uczestnik wielu krajowych i zagranicznych konferencji naukowych. Członek działających przy Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie – Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego (uprzednio członek zarządu) i Towarzystwa Naukowego Prawa Karnego. Ponadto członek Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego (inicjator powstania i prezes Świętokrzyskiego Oddziału), The American Society of Criminology (ASC), The Academic Council on the United Nations (ACUNS) oraz Regional Academy on the United

Nations (RAUN), a także członek założyciel Polskiego Towarzystwa Koordynowanej Ochrony Zdrowia. Organizator wielu konferencji krajowych i zagranicznych, w tym Świętokrzyskich Uniwersyteckich Konferencji Penitencjarnych.